

OZEMELJSKA RAZNOVRSTNOST – CILJ SODOBNEGA UREJANJA PROSTORA

TERRITORIAL DIVERSIFICATION – THE OBJECTIVE OF MODERN SPATIAL
PLANNING AND MANAGEMENT

Živa Deu

UDK: 711
IZVLEČEK

Udeleženci zadnje svetovne konference o okolju, bila je leta 2002 v Johannesburgu, so ugotovili, da se odnos do okolja, kljub že dve desetletji starim in sprejetim dogovorom in zavezam, ni spremenil. Nasprotno, pritiski na okolje se stopnjujejo z opaznim povečanjem onesnaženosti, zmanjšanjem neobnovljivih naravnih virov, preseganjem samočistilnih in obnovitvenih zmogljivosti ter brisanjem okoljske raznovrstnosti. Zato so udeleženci konference svetovno javnost znova opozorili na takojšnje upoštevanje že izdelanih usmeritev okolju prijaznega, trajnostnega razvoja. Med usmeritvami, podanimi v Vodilnih načelih trajnostnega razvoja evropske celine, je v zaključni celoti urejanja grajenih struktur izpostavljena prenova. Z večplastnimi raziskavami zgodovinskega razvoja poselitve in naselij je dokazano, da je mogoče le z razvojno prenovo obstoječega, dolgoročno ohraniti zdrave naravne vire ter naravno, kulturno in religiozno, torej okoljsko raznovrstnost kot temeljno vrednost kakovostnega bivanja. Doseči skladno združitev obstoječega, dediščinsko vrednega, s preoblikovanjem in dodajanjem novega, ki mora ustreči novim zahtevam in novim potrebam, pa je trdo in zahtevno delo, ki mora biti usmerjeno (zgolj urejena zakonodaja ni dovolj!) k dvigu obstoječe splošne kulture bivanja. Kajti s stanjem v nekaterih razvitih državah združene Evrope je dokazano, da so le ozaveščeni prebivalci z dovolj visoko razvito kulturo bivanja kos zahtevni nalogi, ohraniti v zdravega in razpoznavno značilnega lastnega ozemlja.

Klasifikacija prispevka po COBISS-u: 1.02
ABSTRACT

The attendants of the latest World Environmental Conference which took place in Johannesburg in 2002 found that the attitude towards the environment has not changed despite the two decade old adopted agreements and commitments. On the contrary, the pressure on the environment is gradually increasing with the noticeable increase of pollution, diminishing of the non-renewable natural sources, exceeding of self-cleansing and recovery potential and the obliteration of environmental diversification. Therefore, the attendants of the conference again called upon the world public to immediately respect those orientations of the environmentally friendly, sustainable development that have already been outlined. Among the orientations stated in the Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent, renewal is highlighted within the integral whole of building structure management. It has been proven through multi-layered research of historical development of inhabitation and settlements that it is possible to achieve long-term preservation of healthy natural sources and the natural, cultural, religious and therefore environmental diversification as the fundamental value of quality residing only by performing a developmental renewal of the already existing features. However, achieving harmonious merging of the existing, of that which has a heritage value, by transformation and adding of the new, which must meet the new requirements and new needs, is a tiresome and demanding task. It must be aimed at lifting the existing general culture of residing (simply regulating the legislation does not suffice!). It has been proven through conditions in some of the developed countries of the united Europe that only high awareness among the population and a highly developed culture

KLJUČNE BESEDE

okoljska raznovrstnost, kulturna raznolikost, prenova, celovito varstvo stavbne dediščine, kakovost bivanja

KEY WORDS

environmental diversification, cultural diversity, renewal, integral protection of building heritage, quality of residing

1 UVOD

Udeleženci raznovrstnih razprav o okolju in razvoju vedno znova opozarjajo politike, gospodarstvenike in druge na nujnost preusmeritve od sedanjega, okolje uničujočega življenja k načinu, s katerim bomo zadovoljili osnovne potrebe ljudi po vsem svetu, ne da bi z izčrpanjem življenjskih združb in neživega okolja povzročili samouničenje (Plut, 2004). Z izdelano razvojno in okoljsko analizo so tudi dokazali, da za dvig kakovosti bivanja na planetu Zemlja niso dovolj samo zdravi naravni viri, ampak tudi ohranjena dana in ustvarjena ozemeljska raznovrstnost, ki se v vedno močnejšem povezovanju svetovnih prostorov (pretok ljudi, dobrin in idej) nevarno izgublja. Zato med razčlenjenimi usmeritvami novega, okolje varčnega razvoja, ki ga podpira tudi okoljsko ozaveščena Evropska unija, podčrtana vizija sodobnega in naprednega razvoja grajenih struktur temelji na prenovi obstoječega (vnovična uporaba, reciklaža materialov) in na gradnji novega na način, ki varuje naravne vire in ne briše ozemeljske raznovrstnosti. Ali razloženo drugače: med elementi, ki oblikujejo ozemeljsko raznovrstnost so poleg geomorfoloških, hidrografskih in vegetacijskih tudi grajene strukture, takšne, ki izražajo izvorno vezanost na določeno ozemlje in ga tudi razpoznavno določajo.

Njim, razpoznanim določilnicam ozemlja, pretehtanim in strokovno odmerjenim, se mora v sozvočju s svetovno sprejeto usmeritvijo ohranitve ozemeljske raznovrstnosti prilagoditi sodoben prostorski razvoj.

V podporo izvajanja ozemeljske raznovrstnosti so delegati generalne konference OZN za vzgojo, znanost in izobraževanje na delovnem srečanju v Bruslju, oktobra 2005 oblikovali in sprejeli Konvencijo o kulturni raznolikosti. Sprejeta Konvencija je usmerjena v zaščito ohranjanja kulturne (duhovne in materialne) raznolikosti, kamor štejemo tudi ohranjanje kulturne raznolikosti grajenih struktur - stavbarstva oziroma arhitekture (stavbarstvo = arhitektura) (Košir, 2007).

Vprašamo se, kako se mednarodno začrtana vizija trajnostnega razvoja grajenih struktur in kako se kot razširjena nadgradnja tega razvoja sprejeta Konvencija o kulturni raznolikosti udejanjata v našem urbanem urejanju in arhitekturnem načrtovanju. Domneva je nizka oziroma skoraj nična stopnja uresničevanja oblikovanih zavez. Med vzroki za stanje pa izstopa nizka stopnja kulture bivanja s slabo okoljsko ozaveščenostjo.

of residing can rise up to this demanding challenge of preserving their own healthy and clearly distinguishable territory.

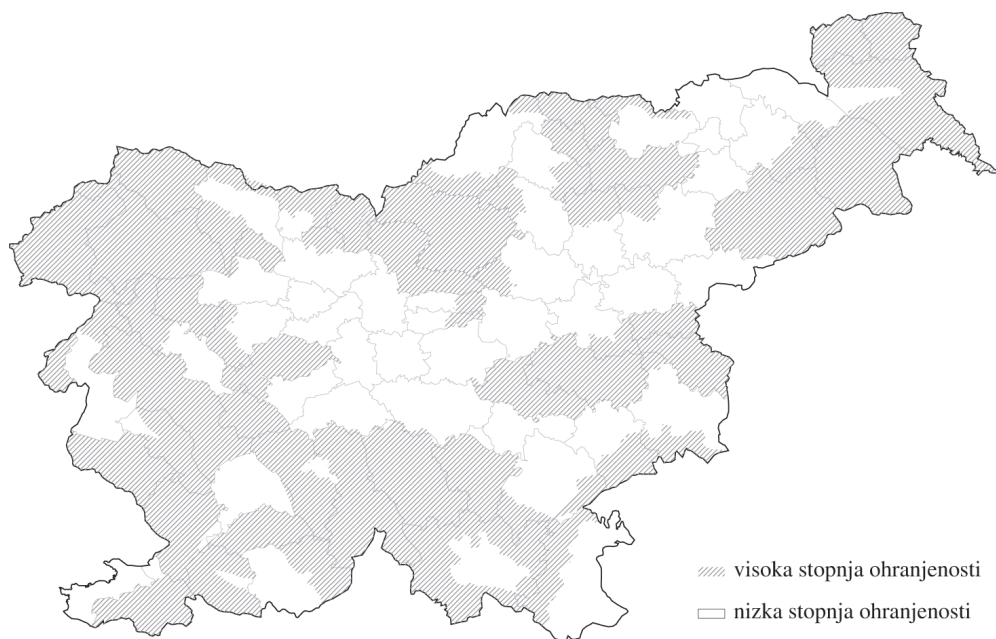
2 GRAJENE STRUKTURE, DOLOČILNICE OZEMELJSKE RAZNOVRSTNOSTI SLOVENSKEGA PROSTORA

Poleg nekaj večjih mest, ki samo v osrčju starih mestnih jeder še varujejo v preteklosti razvite urbanistične in arhitekturne posebnosti, in redkih naravnih krajin s komaj opazno prisotnostjo človeških dejavnosti ozemeljsko raznovrstnost slovenskega prostora oblikujejo raznolike kulturne krajine z izoblikovano mrežo grajenih struktur. Sestavljajo jo manjša naselja in različno število samostojno stoječih, pogosto prostorsko in pomensko izpostavljenih zgradb. Splošne značilnosti (tipologija) grajenih struktur, ki dajejo podobo kulturnim krajinam (Tolminsko, Bovško, Goriško, Vipavsko, Kras, Slovenska Istra, Idrijsko, Cerkljansko, Pivško, Ribniško, Kočevsko in tako naprej), nosilkam ozemeljske raznovrstnosti slovenskega prostora, tako strokovni kot laični javnosti niso tuje. Opravljene in objavljene so bile številne analize, s katerimi je bil, poleg razpoznavnih značilnosti grajenih struktur (Mušič, 1947; Drozg, 1989; Cevc, 1991; Fister, 1993; Deu, 2001), osvetljen tudi njihov razvoj z vzpostavljenimi merili in vrednotami. Med vrednotami in vrednostmi naj izpostavimo samo okoljevarčno, racionalno, funkcionalno in zdravo gradnjo, prilagojeno človeku in naravnim danostim (Deu, 2004; Lah, 1994) ter izvirno likovno oblikovanje (Cevc, 1966; Makarovič, 1981; Deu, 2006; Sedej, 1985).

Zaradi urbanih in stavbnih kakovosti, med katerimi so tudi razpoznane tehnične in umetnostne posebnosti, grajene strukture, ki sooblikujejo razpoznavne podobe kulturnih krajin, imenujemo identitetne. V sestavi identitetnih grajenih struktur prevladujejo enodružinske hiše in gospodarska poslopja, zato so v nadaljevanju prispevka izpostavljene kot predmet opazovanja.

Raznolikosti grajenih struktur, ki so se v zgodovinskem razvoju oblikovale prilagojeno naravnim danostim (vremenskim pogojem, obliki in sestavi zemljišča) in povezano z blagostanjem, upravnimi in gospodarskimi posebnostmi, socialnim razvojem ter odvisno od različnih kulturnih vplivov (srednjeevropski in mediteranski), so posebej pregledno podane v knjižnem delu Petra Fistra s sodelavci (1993) z naslovom: Arhitekturne krajine in regije Slovenije (Fister, 1993). Za razpravo v nadaljevanju je med podano vsebino posebej pomembna karta, ki kaže, kako identitetne grajene strukture zaradi vedno močnejšega prepleta z univerzalnimi, splošnimi in danemu prostoru neprilagojenimi urbanih in arhitekturnimi oblikami, še ohranjajo svojo vlogo določilnic ozemeljske raznovrstnosti. Iz podanega prikaza razberemo, da 70 % ozemeljsko raznovrstnih kulturnih krajin še sooblikujejo tipološko določene, identitetne grajene strukture, preostalih 30 % kulturnih krajin pa je ozemeljsko raznovrstnost izgubilo (kulturna degradacija) zaradi popolnega prekritja identitetnih grajenih struktur z globalnimi (univerzalnimi, splošnimi, vseslovensko izenačenimi) posegi. Toda v letu 1993 podana ugotovitev, da imamo v deželi Slovenije še približno 70 % kulturnih krajin določljivo razpoznavnih, danes ne drži več. Na zadnjem mednarodnem strokovnem posvetu na temo Identiteta prostora, prostorski razvoj v odprtem prostoru na območju Kozjanskega parka, Terme Olimia (Fister, 2007), je bilo naznanjeno, da se ozemeljska raznovrstnost kulturnih krajin zaradi nadaljevanja urbanih in arhitekturnih procesov oblikovne uniformiranosti v razvoju grajenih struktur opazno zmanjšuje.

Identitetne grajene strukture

Karta 1: Identitetne grajene strukture – določilnice ozemeljske raznovrstnosti slovenskega prostora (prirejeno po Fistru, 1993).

3 OPIS SODOBNEGA RAZVOJA GRAJENIH STRUKTUR, DOLOČILNIC OZEMELJSKE RAZNOVRSTNOSTI SLOVENSKEGA PROSTORA

K prikazu ohranjene kulturne raznolikosti slovenskega prostora, v katerem je vidno, da imamo približno polovico visoko vrednih kulturnih krajin z ohranjeno in razpoznavno ozemeljsko raznovrstnostjo in enako polovico manj vrednih kulturnih krajin, z izgubljeno ozemeljsko raznovrstnostjo, so dodane podrobne ugotovitve, ki pojasnjujejo novo sliko. So rezultat podrobnega opazovanja vidnih (likovnih) sprememb v prostoru slovenskih kulturnih krajin, pregleda opravljenih analiz drugih strokovnjakov, opravljenih razgovorov z lastniki grajenih struktur in bodočimi investitorji ter izdelanih analiz obstoječega prostorskega in arhitekturnega urejanja izbranih naselij. Odstirajo razvoj grajenih struktur, v katerem:

1. imajo novogradnje prednost pred prenovo (zaveza, podana v prostorskih planskih in izvedbenih dokumentih na državnem in lokalnem nivoju, je obratna: prenova ima prednost pred gradnjo novega);
2. identitetne, to je v kulturni krajini razpoznavno določljive grajene strukture, propadajo (rušenje), redke še ohranjene pa se utaplajo v prevladujočih vseslovenskih in vseevropskih urbanih in stavbnih oblikovanih značilnostih (v nasprotju s sprejeto mednarodno Konvencijo o ohranitvi kulturne raznolikosti in vsemi dokumenti, ki govorijo o trajnostnem razvoju, celovitem varstvu stavbne dediščine ter o varstvu nepremične kulturne dediščine, kot tudi v

nasprotju z določili, podanimi v naših planskih in izvedbenih dokumentih na državnem in lokalnem nivoju);

3. novo ni oblikovano in zgrajeno z upoštevanjem identitete obstoječih grajenih struktur, urbanističnih in arhitektonskih tradicij lokalnega graditeljstva (v nasprotju s sprejeto mednarodno Konvencijo o ohranitvi kulturne raznolikosti in vsemi dokumenti, ki govorijo o trajnostnem razvoju, celovitem varstvu stavbne dediščine ter o varstvu nepremične kulturne dediščine, kot tudi v nasprotju z določili podanimi v naših planskih in izvedbenih dokumentih na državnem in lokalnem nivoju).

Slike 2, 2a, 2b: Novogradnje imajo prednost pred preno.

Slike 3, 3a, 3b: Identitetne, to je v kulturni krajini razpoznavno določljive grajene strukture, propadajo.

Slike 4, 4a, 4b: Novo ni oblikovano in zgrajeno z upoštevanjem identitete obstoječih grajenih

3.1 Ocena sodobnega razvoja

Posegi v prostor, predvsem prostorski razvoj številnih manjših naselij, ki ga sestavlja velik del novih enodružinskih hiš in raznovrstnih gospodarskih poslopij, ki, kot je razvidno iz predstavljenih razmer, ne upoštevajo razvite filozofije trajnostnega razvoja in celotne palete usmeritev, povezanih z varstvom nepremične stavbne dediščine v razvojnem načrtovanju grajenih struktur. Posledica je ugotovljena izguba ozemeljske raznovrstnosti oziroma razpoznavnih značilnosti kulturnih krajin. Posegi v prostor na predstavljeni način (prenova ima prednost pred gradnjo novega, novo ne upošteva vrednot in meril v prostoru obstoječih identitetnih grajenih struktur) pa ne vplivajo samo na brisanje identitetnih značilnosti kulturnih krajin, srčike kulturne raznolikosti slovenskega prostora, ampak pospešujejo tudi okoljsko in vidno - likovno degradacijo.

Ocenjevalci onesnaževalcev naravnih virov na prvo mesto postavljajo poselitev. Čeprav je gostota poselitve (mesta) eden od osnovnih posrednih kazalcev obremenjenosti okolja in s tem onesnaževanja vseh okoljskih prvin, pa tudi manjša naselja, z nižjo gostoto poselitve, niso nezanemarljiv dejavnik. Prostorski razvoj manjših naselij je okoljsko obremenjujoč zaradi potratne porabe zemljišč in zaradi neurejenega odvajanja odpadnih in komunalnih voda. Nataša Ravbar v prispevku Ocenjevanje in kartiranje onesnaževalcev kraških vodonosnikov na matičnem Krasu naznanja, da so najpogostejši vir onesnaževanja kraške podtalnice odplake. Večina naselij, razen Sežane, Divače in Senožeč, nima urejene kanalizacije ter čiščenja odpadnih voda. V Sežani predvsem v sestavi enodružinskih hiš še vedno uporabljajo greznice, le 55 % vseh odpadnih in komunalnih voda odvajajo prek kanalizacije v čistilno napravo. V Senožečah v čistilno napravo odvajajo 70 % odpadnih in komunalnih voda, v Divači pa le 35 %. »V ostalih naseljih so odpadne

vode iz gospodinjstev speljane v greznice ali gnojne jame. Le majhen delež je takšnih, ki imajo nepropustno dno» (Ravbar, 2006). Z raziskovalnim delom (analize materialnih virov), ki je povezano z odstiranjem vrednot in vrednosti obstoječih identitetnih grajenih, je bilo razpoznano, da je predstavljeni vzorec tipičen za vse kulturne krajine slovenskega prostora ter da se razmere z razraščajočo prostorsko potratno enodružinsko gradnjo slabšajo in so v sorazmerju z izgubo ozemeljske raznovrstnosti – kulturne raznolikosti.

Prostorska identiteta in struktura naselja

Karta 5: Razmerje med površinami, ki so jih zasegala stavbna zemljišča do leta 1945, in površinami, ki jih zasega gradnja sodobnega razvoja naselja (Tabor – del Vipave).

Proučevanja grajenih struktur in sodobnega razvoja le teh kažejo tudi, da je z izgubo ozemeljske raznovrstnosti sorazmerna tudi likovna, lepotna degradacija grajenih struktur. V podedovanih grajenih strukturah, v urbanem in arhitekturnem oblikovanju je razbrana zmernost, oblika in red. »Ideja lepega stopi v materijo, če je v njej red, mera in oblika.« je znana trditev francoskega slikarja Nicolasa Poussina (1594–1665), poznanega mojstra skrbno premišljene kompozicije, ki je z lastnim razmišljanjem in delom le potrdil že v antiki splošno poznano in uveljavljeno teorijo lepega. Teorijo, ki jo v estetiki imenujejo tudi velika teorija, »saj v zgodovini estetike in celo celotne evropske kulture ni bilo veliko tako trajnih in splošno priznanih teorij, pa tudi ne takih, ki bi obsegale tako široko področje in obvladovale celotno obsežnost lepega« (Tatarkiewicz, 2000, str. 20). Velika teorija lepega, ki je v arhitekturi temeljila na izbiri razmerij in ustrezni razporeditvi delov ali, še natančneje, na velikosti, kakovosti, številu delov in na njihovem medsebojnem razmerju (razmerje, red in določenost), se je v zgodovinskem razvoju arhitekturne teorije razčlenjevala, dopolnjevala (Vitruvij, Avguštin, Alberti, Poussin, Blondel in drugi), vendar je v svojem bistvu objektivnega merjenja lepega ostala nespremenjena vse do danes. Trditev je primerljiva z grškim videnjem lepega, ti so uresničenje lepote videli v človeškem telesu in so jo skušali razumeti na osnovi lastnosti lepega naravnega bitja (njegove simetrije, velikosti, skladnosti itn.) (Platon, 2004), in delom Le Corbusiera, arhitekta 20. stoletja, ki je pri vseh svojih projektih uporabljal sorazmerje človeškega telesa na osnovi zlatega reza (Le Modulor), in nenazadnje z redom in razmerji, ki jih je pri načrtovanju stavb upošteval naš največji arhitekt Jože Plečnik (Grandinetti, 1997).

Slika 6: Urbani red sooblikuje kakovostno vidno podobo kulturne krajine in je lastnost grajenih struktur, ki še določajo kulturno identiteto prostora.

S posegi v prostor, ki ne upoštevajo v prostoru vzpostavljenega urbanega reda, obstoječih arhitekturnih razmerij, ki težijo k drugačnosti in so v večini primerov zasnovani in oblikovani enolično, ukrojeno po trenutni modi ali celo po vzorih, značilnih za tuje kulturne krajine, postaja vidna podoba naselij v kulturni krajini vse bolj kaotična. Kaos – urban in arhitekturni nered pa je v prostorskem in arhitekturnem oblikovanju v nasprotju z redom, ki je še vedno uveljavljeno merilo lepega, znak za vidno (lepotno) degradacijo kulturnih krajin.

Slika 7, 7a: Kaos ali urbani nered je določilnica degradiranih kulturnih krajin z nerazpoznavno kulturno identiteto prostora.

4 POIZKUS RAZKRIVANJA VZROKOV RAZPADA GRAJENIH STRUKTUR, DOLOČILNIC OZEMELJSKE RAZNOVRSTNOSTI SLOVENSKEGA PROSTORA

»Več enakosti in podobnosti ... da se palače in veličastna gosposka bivališča ne bi kosala med seboj; z zakonom je treba določiti, da bodo vsa bivališča enaka, podobna, podobne velikosti in s podobnim okrasjem« (Tafari, 1992).

»Že v srednjem veku so z gradbenimi predpisi omejevali svojevoljnost zasebnikov pa tudi privatno slo v uveljavljanju« (Dilly, Kemp, Sauerlander, Warnke, 1998, str. 30).

Degradacije kulturnih krajin z vidika kulturne raznovrstnosti, okoljske obremenjenosti in vidne, likovne degradacije gotovo ne moremo iskati v oblikovanih normativnih vrednostnih aktih, v pravno normativnem redu. Ti kakovostno povzemajo mednarodne usmeritve trajnostnega razvoja in varstva kulturnih raznolikosti prostora, do vključno pogojev in meril, ki so podana v temeljnem dokumentu za načrtovanje posega v prostor, v lokacijski informaciji. V pregledanih lokacijskih informacijah za gradnjo objektov oziroma za izvajanje drugih del na zemljiščih in objektih, v katerih so povzete in na lokacijo natančno razčlenjene vsebine državnih in lokalnih planskih in izvedbenih aktov (med njimi prevladujejo planski akti: Prostorske sestavine planskih aktov občin in Prostorski ureditveni pogoji; občinski prostorski izvedbeni načrti so redki), izdanih za gradnjo enodružinskih hiš, so v poglavju Merila in pogoji za graditev objektov in izvedbo drugih del podana funkcionalna in oblikovna merila in pogoji (tipologija zazidave, velikost in zmogljivost objekta, oblikovanje zunanje podobe objekta), ki jasno izražajo mednarodno in tudi državno sprejeta določila trajnostnega razvoja in varstva ozemeljske raznovrstnosti. In sicer neodvisno od stopnje podrobno razčlenjenih funkcionalnih in oblikovnih meril in pogojev.

Splošno so funkcionalna in oblikovna merila in pogoji za gradnjo novih objektov podana na način:

- novogradnje, nadzidave in ostali posegi v prostor naj vzdržujejo vzpostavljeno oblikovano identiteto in homogenost območja. Zato naj se prilagajajo okoliškemu objektom in ureditvam po: sestavi osnovnih stavbnih mas, višini in gradbeni črti, naklonu strehe in smereh slemen, razmerjih fasad in njihovi orientaciji, še zlasti na ulično stran, merilih in razporeditvi fasadnih elementov, še zlasti oken in vrat, barvi in teksturi streh in fasad, načinu ureditve odprtega prostora, načinu izvedbe ograj in ostalih posegov v prostor (lokacijska informacija izdana za gradnjo hiše v mestni občini Ljubljana).

Ali tudi na način:

- novogradnje: stanovanjski objekti so pritlični, enonadstropni ali enonadstropni z mansardo, podkleteni ali delno vkopani. Reliefnim danostim se lahko prilagajajo z medetažnim zamikanjem. Njihova velikost se mora prilagoditi vertikalnim in horizontalnim gabaritom zaidave v obravnavanem naselju ter režimom tipologije, v katero sodi obravnavano območje. Oblikovanje zunanje podobe objekta: arhitektura objektov mora biti podrejena zakonitostim stavbne dediščine v obravnavanem prostoru, tako glede gabaritov, volumskih razmerij kot tudi detajlov in barv. Izhodišče v oblikovanju strešin mora biti tradicionalna kraška dvokapnica, krita za opečno kritino v naklonu 18° - 25° . Okenske odprtine naj bodo praviloma pokončni pravokotniki s polkni. Fasade morajo biti slikane v svetlih tonih (lokacijska informacija je izdana za gradnjo hiše v jedru manjšega naselja na Krasu).

Na bolj podroben način pa so funkcionalna in oblikovna merila podana:

- novogradnje: tipologijo zidave prilagoditi sosednjim objektom. Tloris: podolgovat, razlika med osnovnima stranicama je 3 m, s tem da manjša stranica ne sme biti krajša od 6 m. Višina: omejitev kapne lege največ 5,10 m pri pritlični in 6,50 m nad raščnim terenom pri nadstropni stavbi. Streha: simetrična dvokapnica z naklonom 35 - 38° oziroma prilagojena obstoječim objektom. Osvetlitve podstrešnih prostorov so dovoljene s frčadami ali drugimi oblikami odpiranja strešin, priporočljivi so čopi, smer slemena stavb mora biti usklajena z obstoječo zasnovo oziroma ambientalno ureditvijo gruče hiš oziroma zaselka, praviloma vzporedno s plastnicami na terenu, če je ta nagnjen, oziroma sledijo konfiguraciji terena. Kritina rdeče ali temne barve (strešniki, opečna krtina), uporaba salonita ni dovoljena. Oblikovanje zunanje podobe objekta: pri oblikovanju objektov je treba upoštevati značilnosti urbanističnih in arhitektonskih tradicij lokalnega graditeljstva (lokacijska informacija izdana za gradnjo hiše v razloženem naselju v Kozjanskem parku).

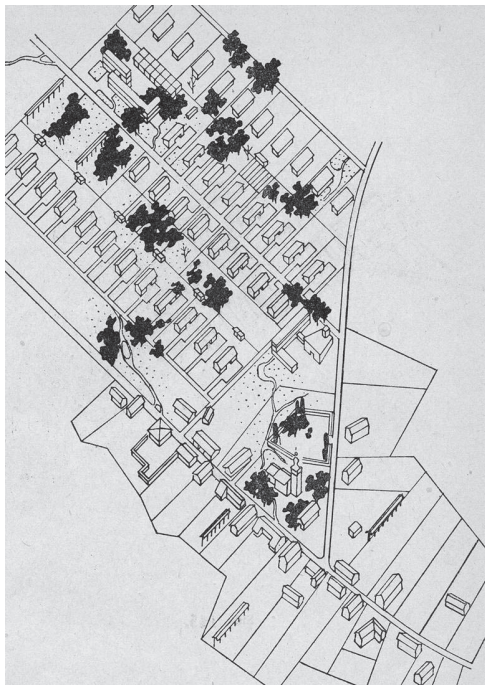
In kje so vzroki za razkorak med želenim in stvarnim, pravno-normativnim redom na eni in dejanskim stanjem na drugi strani? Vzporedno s stanjem v razvoju grajenih struktur je bilo tudi ugotovljeno, da so za stopnjevano brisanje ozemeljske raznovrstnosti slovenskega prostora, poleg slabega in neučinkovitega nadzora nad izvedbo načrtovanih prostorskih posegov in enako neučinkovitega kaznovanja kršiteljev zakonov in izdanih dovoljenj za posege v prostor (izvedba odstopa od podane lokacijske informacije in izdanega gradbenega dovoljenja), pomembni, če ne

celo bolj pomembni naslednji vzroki:

- odsotnost strokovnih in poljudnoizobraževalnih gradiv, lokalnih predpisov in dogovorov,
- odsotnost kakovostnih in usposobljenih strokovnjakov ter
- nizka ozaveščenost prebivalcev (nizka stopnja kulture bivanja).

4. 1 Odsotnost strokovnih ter poljudnoizobraževalnih gradiv, lokalnih predpisov, dogovorov

Urejanje manjših naselij, povezano z urejanjem kmečkih domov, ki še sestavljajo velik del identitetnih grajenih struktur – določilnic ozemeljske raznovrstnosti slovenskega prostora, je v slovenski arhitekturni stroki že dolgo obdobje potisnjeno na rob zanimanja. Po drugi svetovni vojni so bile vse sile usmerjene v razvoj mestnih naselij in razvoj industrije in v skoraj sedemdesetih letih je bila izdana le skromna peščica strokovnih in poljudnoizobraževalnih gradiv v pomoč načrtovalcem in graditeljem v manjših naseljih. Prvo tovrstno gradivo z naslovom *Nasveti za gradnjo kmečkih domov* (avtor neznan, 1945) je leta 1945 izdalo Ministrstvo za kmetijstvo. V uvodu je zapisano, da je »knjižica namenjena predvsem kmetu, da ne bo več gradil po občutku, »na oko« in po zastarelih in zapravljenih načinih. V drugi vrsti je namenjena obrtniku, ki bo postavjal ali preurejal kmečki dom. Končno bosta tudi tehnik in projektant, ki dovolj ne poznata kmečkega dela in življenja, našla v njej podatke za pravilno zasnovo in izvedbo kmečkega doma« (Ministrstvo za kmetijstvo, 1945). V gradivu je nekaj koristnih nasvetov, predvsem z vidika uporabe zdravih gradiv in pasivnega izkoriščanja naravnih virov za vzpostavitev ugodne klime v prostorih. Velika pomanjkljivost izdane knjige (priročnika) pa je v predstavitvi enovitega vzorca sodobnega

kmečkega doma – za vsa naselja, neodvisno od takrat že raziskanih in poznanih razlik (Melik, 1936). Posebnosti grajenih struktur – določilnic ozemeljske raznovrstnosti slovenskega ozemlja so popolnoma zapostavljene, kar je mogoče pripisati tudi takratnim usmeritvam in razcvetu industrijske dobe, ki je dala prednost uniformirani gradnji.

Slika 8: Vzor urbanističnega načrta za naselje z značilno obcestno grajeno strukturo v osrednji Sloveniji (Mušič, 1947).

Očitno pomanjkljivost izobraževalnega gradiva je odpravil arhitekt Marjan Mušič, ki je le dve leti kasneje s knjižnim delom z naslovom *Obnova slovenske vasi* (Mušič, 1947) strokovno in tudi laično javnost znova opozoril na bogastvo raznolikosti. V prvem delu knjižnega gradiva je arhitekt podrobno predstavil značilnosti (vrednote in merila) grajenih struktur v slovenskih kulturnih krajinah. V drugem pa je prikazal možnosti sodobnega razvoja identitetnih grajenih struktur z upoštevanjem vseh sprememb bivalne kulture in tehničnega napredka. V sklepu dela je predstavil tudi načrt prenove manjšega naselja, kot vzorec potrebnega akta za načrtovanje razvoja manjših naselij. Za gradnjo v okviru predstavljenega načrta so med zbirom napotkov še danes uporabna opozorila: »Ko bomo obnavljali poslopja v naselju, ne bomo nasilno posegali v strukturo vasi ... Glavna skrb bodočih graditeljev našega podeželja mora biti pravilna razvrstitev tal naselja in smotrna ureditev prometa. Če smo ti dve zahtevi zadovoljili, smo opravili veliko delo, nismo pa še rešili vsega vprašanja o zadovoljivi ureditvi vasi bodočnosti. Pozabiti namreč ne smemo, da naj bo, kar bomo postavili, tudi trajno lepo, da bosta zadovoljna oko in srce. Zidajmo in gradimo torej tako, kot so gradili stari, včasih v strogi vrsti, včasih razredčeno, v bregu drugače kot v ravnini, kmetje drugače ko delavska naselja« (Mušič, 1947).

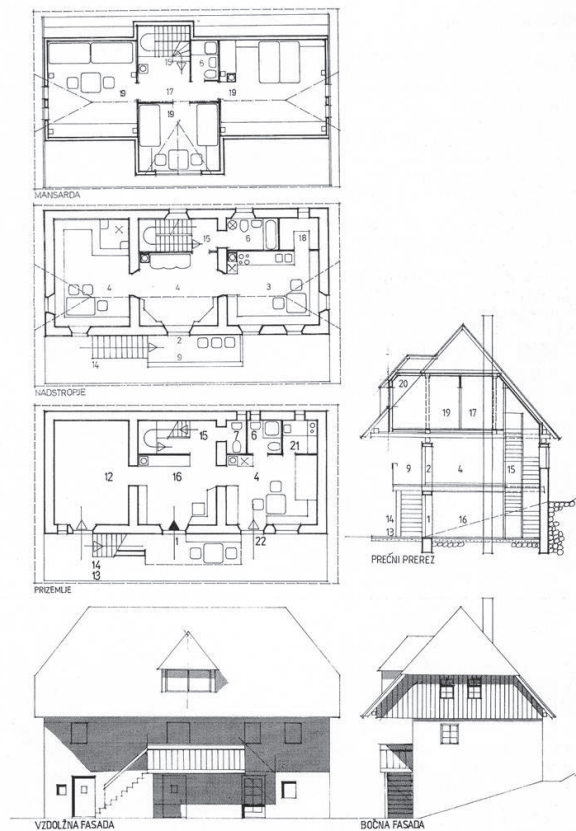
Na prvem posvetovanju arhitektov FLRJ (Dubrovnik, 1950) je na pomen in vlogo izdelave urbanističnih načrtov za vsa naselja in na pomen in vlogo enodružinske hiše, kot tipičnega vzorca stanovanjske gradnje v urbanističnem razvoju Slovenije, v svojem referatu z naslovom *Problemi arhitekture in urbanizma v LRS* opozoril tudi naš vodilni urbanisti in teoretik Edvard Ravnikar. »Glavna naloga urbanizma je kar najhitreje dobiti popolne regulacijske načrte za vsa naselja« in »preveč smo delali na bloku kot edine in najbolj ekonomične oblike gradnje stanovanj, premalo pa na individualni hiši, katere študij je bistven za razvoj moderne arhitekture. Mala in raznolika Slovenija na mnogih mestih težko prenese včasih okorne nove gradnje, posebno tam, kjer je bila harmonija med naravo, življenjskimi navadami in arhitekturo popolnejša. Tako je ravno enotni, tipizirani, za vso Slovenijo isti blok, ki ga uporabljamo v vseh geografsko tako različnih predelih, tipičen pojav bolj administrativnega kot arhitektonskega posega« (Ivanšek, 1950). Ravnikarjeva ugotovitev, da se stroka premalo ukvarja z okolju gradnje prilagojenim arhitekturnim načrtovanjem, enako tudi s skromno »intimno individualno hišico«, objektom, ki v slovenskem prostoru pomeni jedro stanovanjske gradnje, je še posebej zanimiva. Ocena namreč zajema kratek čas, prvo petletno povojno obdobje, začetek novega slovenskega urbanizma in arhitekturnega projektiranja. Zato bi pričakovali, da bodo arhitektove ugotovitve in usmeritve padle na plodna tla, pa temu žal ni bilo tako. Poleg izenačeno oblikovanih blokov se je v slovenskih naseljih polno uveljavila tudi enaka, globalno oblikovana enodružinska hiša. Načrte zanjo (tipske načrte) so graditelji lahko kupili, neodvisno od prostora gradnje, v vseh po prostoru razpršenih takratnih uradih za urejanje prostora.

Neodvisno od strokovnih opozoril posameznikov je bil razvoj manjših naselij desetletja po drugi svetovni vojni zapostavljen, gradnja individualnih hiš, ki je v teh naseljih prevladovala, pa je bila prepuščena lastnikom samim. Univerzalno oblikovane enodružinske hiše, ki so se razrasle na robovih zanemarjenih ali pomanjkljivo vzdrževanih starih hiš v naselbinskih jedrih, je bila nova podoba razvoja grajenih struktur, pogojenega od lastne iznajdljivosti tistih, ki so na podeželju še vztrajali, in od tistih, ki so delali v industrijskih mestnih središčih in se dnevno vračali v domače

okolje. Stanje se vse do danes ni spremenilo, tudi želja nekaterih projektantov, da bo čez nekaj desetletjih »prizanesljiva patina prahu in saj iz vseh teh urbanističnih spodrslijajev napravila slikovito dediščino preteklosti« (Sedlar, 1961), se ni uresničila, urbani nered in nekakovostno urejanje naselij je le še dopolnjeno s številom enodružinskih hiš, ki jih v mirnem in bolj z naravno povezanim okolju zadnje obdobje gradijo meščani.

Nova, širše zasnovana in v vseh kulturnih krajinah slovenskega prostora uporabna gradiva, oblikovana predvsem s ciljem izboljšanja stanja in s spoznanjem, da bo popolna izguba identitetnih grajenih struktur uničila del narodove kulture, so bila izdana skoraj pol stoletja kasneje (Moškon, 1992; Kajzelj, 1997 in 1999; Deu, 2001 in 2006).

Tako kot prejšnja so tudi zadnja knjižna dela namenjena tako uporabnikom kot načrtovalcem (gradbenim tehnikom in arhitektom), ki naj bi se bolj »zavzeli za na videz obrobno, v bistvu pa še kako pomembno prostorsko arhitekturno problematiko: ne gre le za enodružinsko hišo, gre tudi in predvsem še za prispevek k varovanju naše identitete in z njo za boljšo in prijaznejšo kakovost življenja« (Moškon, 1992, str. 157).

Slika 9: Prostorska prilagoditev razpoznavno značilnega tipa stavbe na Bovškem novim življenjskim potrebam (Kajzelj, 1999).

4. 2 Odsotnost kakovostnih in usposobljenih strokovnjakov

Med strokovnjake štejemo tako vse izvajalce, še posebej mojstre z usmerjenimi obrtniškimi znanji, kot **načrtovalce** prenov in novogradenj – gradbene tehnike, arhitekta, statike in druge. Kakovostna obrtniška znanja pogrešamo predvsem pri tistem delu razvojnega varstva identitetnih grajenih struktur, ki je povezan s prenovo oz. natančneje s sanacijo podedovanega. Poleg sodobnih zanj in rokovanja z novimi gradivi (beton, jeklo) je pri sanacijah nujno obvladanje tradicionalnih obrtniških znanj in predvsem znanj, ki so povezana z združevanjem novega in starega. Domače in tuje izkušnje, povezane s sanacijami, ki so bile izpeljane s sodobnimi gradivi, so že pokazale, da njihova uporaba ni pripeljala do kakovostnih rešitev. Tako na primer stare stavbe, zgrajene s kamnitim gradivom, zahtevajo uporabo apnenih malt in ometov in paro propustnih barv. V našem stavbarstvu imamo kar nekaj primerov s sintetičnimi barvami restavriranih barvnih poslikav (Škofja Loka) ali s sintetičnimi barvami na novo pobarvanih starih stavb (stavba Kazine v Ljubljani), ki so zaradi zbiranja vlage za paro nepropustno barvo odstopile od podlage (odstopanje in luščenje). Mojstri, ki znajo rokovati z apnenimi gradivi, ki se na trgu znova uveljavljajo, ki znajo pravilno odbrati s starimi ometi kompatibilno barvo ali restavrirati staro stavbno pohišstvo, izdelati kakovostne kamnite replike in tako dalje, so redki in izjemni.

Tako kot za izvajalce, posebej za obrtnike in gradbene delavce, velja tudi za **projektante** (gradbene tehnike in arhitekta, ki so v manjšini) ugotovitev, da so redki tisti, ki so s svojim strokovnim delom kakovostno posegli v prostor »malih« grajenih struktur. Morda je bilo z izvedenimi strokovnimi posegi v naselja prevladujočih enodružinskih hiš in gospodarskih poslopij še najbolj plodno prvo desetletno obdobje po drugi svetovni vojni (arhitekti: Tomažič, Umek, Ruprecht, brata Didek, Humek, Furst, Bežek). Potem so sledila leta, ko so bila naselja izven mest popolnoma prepuščena nestrokovnemu razvoju. Tudi nova Zakonodaja o urejanju prostora in gradnji objektov in sprejeti Prostorski plan države (1986), novi akti, ki so bili oblikovani s ciljem kakovostnega urejanja vseh naselij, v uresničevanju niso bili uspešni. V sozvočju s planskim dokumentom za urejanje naselij v kulturnih krajinah (Prostorski ureditveni pogoji) predpisani podrobni izvedbeni načrti (vzor: Maks Fabiani, regulacijski načrti za naselja v okolju Gorice iz leta 1930) in v sestavi manjših naselij načrti organizirane gradnje enodružinskih hiš, takšne z bolj domiselnimi in prostorsko manj potratnimi sestavami stavb v kakovostne sklope, razen redkih izjem niso bili izdelani, še manj pa udejanjeni (Drašler, 1980). Tako stanovanjska gradnja v manjših naselij, kljub sprejetim pravnim aktom o urejanju prostora, ostaja »stihijska«. Analiza njene kakovosti pa odkriva tudi nesporno dejstvo, da:

- **projektanti enodružinskih hiš** (gradbeni tehniki in arhitekti) v prostoru gradnje ne upoštevajo (ne poznajo) meril in vrednot obstoječih identitetnih grajenih struktur niti splošnih naravnih in drugih ustvarjenih značilnosti,
- ne upoštevajo v prostorskih in izvedbenih aktih podanih zavez niti v celoti ne upoštevajo v lokacijskih informacijah v poglavju Merila in pogoji za graditev objektov in izvedbo drugih del postavljenih določil o funkcionalnih in oblikovnih merilih in pogojih, od tipologije zazidave do oblikovanja zunanje podobe objekta (upoštevanje značilnosti urbanističnih in arhitektonskih tradicij lokalnega graditeljstva) in

- ne upoštevajo (ne poznajo) državno sprejetih določil trajnostnega razvoja gradenj (Agenda 21, Carigrajska deklaracija, Agenda Habitati) in varstva ozemeljske raznovrstnosti (Konvencija o kulturni raznolikosti).

Z razvojem enodružinske hiše, prilagojene slovenskemu kulturnemu prostoru, se stroka, kar jasno kaže razvoj identitetnih grajenih struktur v pol stoletja trajajočem obdobju, tako kot je v svojem referatu in v njem podani viziji kakovostnega urbanega razvoja Slovenije predlagal Edvarda Ravnikar (leta 1950), ne ukvarja. Tako je današnje fizično stanje naselij tudi posledica strokovnega podcenjevanja pomena enodružinske hiše na širšem področju ustvarjalnosti in ignoriranja pravil, po katerih se je ta prilagodila naravnim in v razvoju ustvarjenim danostim. Kajti v ospredju redkega strokovnega udejanjanja je še vedno arhitektura, ki posnema tuje, trenutno modne vzorce. Nasploh je v stanovanjski gradnji in urbanizmu s strani stroke še veliko nedorečenega, tako o odgovornosti spoštovanja državnih in lokalnih aktov kot tudi o tem, kako povečati kakovost bivanja. Tu se pridružujemo zapisani ugotovitvi japonskega pisatelja, ki je občuteno opozoril, da odpravljanje razlik v kulturi bivanja ne obeta boljše in višje kakovosti bivanja. Zapisal je: »Seveda nimam nič proti pridobitvam moderne dobe, pa naj gre za razsvetljava, ogrevanje ali straniščno školjko, a spraševal sem se, če je že tako, zakaj malo bolj ne spoštujemo svojih običajev in načina življenja ter jih temu ustrezno ne prilagodimo in izboljšamo« (Tanizaki, 2002).

Slika 10: Enodružinska hiša z dodano dejavnostjo, sodobna in identitetna hkrati, je kakovosten vzor s pomanjkljivo – trajnostno domišljenostjo.

Slika 11: Pogled na del naselja, z enodružinskimi hišami, ki ne kažejo nikakršne povezave z merili in vrednotami v prostoru razpoznanih, identitetnih grajenih struktur.

Sliki 12, 12a: Tuji vzori in tuje tipološke značilnosti gradnje s kataloško prodajajo osvajajo naš prostor in oblikujejo novo merilo lepega.

4. 2 Nizka ozaveščenost prebivalcev (nizka stopnja kulture bivanja)

Nanizani vzroki so vplivali tudi na oblikovano kulturo bivanja, ki stanje, v katerem so danes identitetne grajene strukture, določilnice ozemeljske raznovrstnosti slovenskega prostora, dodatno obremenjuje. Posebej še, ker je ugotovljeno, da je prav pri gradnji enodružinskih hiš v našem prostoru odločilen vpliv posameznika, ta pa je tako kulturno kot okoljsko neozaveščen. Z ukrepi, ki so jih dolgo obdobje politiki in tudi za prostor odgovorni strokovnjaki sprejemali v imenu

napredka s preveč poudarjenim razvojem mest in industrializacijo, ki je v ospredje postavila uniformiranost – globalizacijo v arhitekturi, so iz zavesti uporabnikov iztrgane resnične, prave vrednote, ki jih je človek ustvaril v okolju svojega bivanja. In to vrednote, ki so danes podprte z usmeritvami trajnostnega razvoja naselij in usmeritvami varstva kulturne raznolikosti.

Tako so v okolju naselij podedovane grajene strukture označene kot cokla napredku, so ničvredne in celo sramotne. Tudi če so ocenjene kot visoko vredna kulturna dediščina. Večina prebivalcev razume in povezuje razvoj in dokazilo lastnih sposobnosti z življenjem v novi hiši, oblikovani po lastnem okusu, ki se trenutno oblikuje s kataloško ponudbo uvoznikov tujih (montažnih) hiš in številnih industrijsko izdelanih stavbnih elementov, pogosto oblikovanih na osnovi likovnih izročil kulturnega okolja izdelave (Kanade, Finske, Avstrije, Nemčije ...). Načrti enodružinskih hiš, približani okusu posameznika, so v izvedbi pogosto nagrajeni še z lastniku lastno inovativnostjo, v kateri pa se predvsem zaradi slabe ozaveščenosti zrcali pohlep, nepristnost, tragični materializem ter obupano hlastanje po sleherni, tudi najmanjši nadi, biti opažen in moden. Graditelji se zadnjemu ne odrečejo tudi ob hudi finančni stiski.

Poleg tega, da je merilo nova in po tujih vzorih oblikovana stanovanjska hiša, si danes skoraj 90% ljudi v Sloveniji želi prebivati v družinski hiši sredi velikega vrta (parcele) na robu naselja ali celo na samem (Mlinar, 2003). In to navkljub dokazom, da večja gostota sama po sebi še ne pomeni nujno tudi manj zasebnosti, lahko je celo obratno. »Hiša sredi parcele, ki je na vse štiri strani izpostavljena sosedom, njihovim pogledom in njihovim zvočnim motnjam, zagotavlja celo nižjo stopnjo zasebnosti kot na primer strnjena pozidava vrstnih ali atrijski hiš« (Mlinar, 2003). Prostorsko razsipna gradnja pa tako kot okolju tuja tipologija zmanjšuje krajinsko raznovrstnost in moti procese obnavljanja naravnih virov in je tudi v popolnem nasprotju s trajnostnim razvojem, ki gradnjo zgoščuje in razvoj usmerja v notranje izpopolnjevanje obstoječih grajenih struktur.

5 ZAKLJUČEK S PREDLOGOM ZA IZBOLJŠANJE STANJA

Sinteza vzrokov kaže, da v spopadu z vedno bolj uveljavljeno samovoljo graditeljev (likovno, tehnično in okoljsko neakovostna gradnja) na eni in z redkimi kakovostno oblikovanimi enodružinskimi hišami, ki imajo to slabo lastnost, da ne izhajajo iz kulturnega okolja gradnje na drugi strani, ne bo zmage zgolj s sprejeto verigo kakovostno oblikovanih prostorskih dokumentov, določil in prepovedi. Siromašenje in odtujitev od okolju prilagojene gradnje bo mogoče preseči le z vrsto na videz obrobnih, a še kako pomembnih dejavnosti, ki bodo dodane temeljnim dokumentom. Te dejavnosti so:

- oblikovanje lokalnih predpisov z vgrajenimi mehanizmi vzpodbud (stimulacij),
- večplastna izobraževanja laičnih in tudi strokovnih udeležencev (delavnice, tečaji, predavanja, brošure),
- izdelava kakovostnih vzorčnih primerov prenov objektov in novogradenj ter
- organizirana strokovna pomoč (terensko delo, svetovanja arhitektov in drugih strokovnjakov, udeleženih v procesu prenov in novogradenj).

V dokumentu, ki sta ga izdala evropski Sekretariat za okolje in Sekretariat za varstvo kulturne

dediščine z naslovom *Planning and the historic environment* (1994), je poudarjeno, da za ohranjanje okoljske raznovrstnosti in trajnega varstva naravnih virov niso dovolj samo splošne usmeritve in zaveze, podane v planskih in izvedbenih aktih državnih in lokalnih skupnosti. Prebivalce malih naselij v kulturnih krajinah je treba s ciljem oblikovanja kakovostnega bivalnega prostora izobraževati in njihovo delo usmerjati z različnimi vzporednimi dejavnostmi in vzpodbudami. Oni sami morajo namreč spoznati in videti v svojih krajinah nesporno kulturno, ekološko ter gospodarsko bogastvo in vrednost, tako individualno kot kolektivno.

Zato v deželah združene Evrope publicirajo številne brošure s preprostimi nasveti pravilne nege starih stavb in jasno razumljivimi prikazi okolju primernih novogradenj, ki po kakovosti lahko le presežejo, nikakor pa ne smejo degradirati obstoječega.

Redno predstavljajo tudi uspele preнове stavb ali delov naselij (poročila, fotografije, ki so uporabne kot vodilo in razumevanje celostne preнове) in na različne načine spodbujajo lastnike starih objektov in bodoče graditelje, da je za njihovo lastnino najbolje, če za prenovu ali gradnjo novega poiščejo nasvet strokovnjaka.

Naštetemu gotovo lahko pripnemo še kakšno vrstico ali pa zapisano podrobno razčlenimo, toda namera dejavnosti ostaja nespremenjena. Ta je usmerjena k izboljšanju, k dvigu obstoječe splošne kulture bivanja. Kajti s stanjem v razvitih državah združene Evrope je dokazano, da so le ozaveščeni prebivalci z dovolj visoko razvito kulturo bivanja kos zahtevni nalogi, ohranitvi razpoznavnih značilnosti lastnega ozemlja.

Ali drugače povedano, ohranitev ozemeljske raznovrstnosti svetovnega, evropskega in znotraj njega slovenskega prostora bo, danes in jutri, mogoča le s splošnim dvigom kulture bivanja. »Človek živi iz preteklosti v prihodnost. Sedanjost je samo stopnica, ki jo mora prestopiti vsak dan posebej, in preteklost je tista, ki mu daje misliti toliko bolj takrat, kadar se napoti v prihodnost z večjimi koraki, kakor so mu jih dovoljevali dotlej« (Zupančič, 1976).

5.1 Sklepna misel

Nestor slovenske filozofije in psihologije, dr. Anton Trstenjak, je v monografiji z naslovom *Za človeka gre* zapisal, da je zaradi enostransko stopnjevanje civilizacije in zgrešenega pojmovanja človekove podobe obstoj človeka na planetu Zemlja v veliki nevarnosti. »S prekoračenjem meja dosedanji človek postopno zmeraj bolj drvi v nihilizem in samomor; zato bo prihodnji moral pospešeno razmišljati o preživetju vrste, ki se imenuje homo sapiens, in bo moral to tudi vedno bolj biti« (Trstenjak, 1991).

In v strokovnih krogih je vedno več ozaveščenih raziskovalcev, ki opozarjajo, da je človek tudi v novem oblikovanju arhitekture in urbanega prostora prekoračil meje svoje vrste. Oblikovalci grajenih struktur, zaslepljeni s pohlepom v iskanju novega in drugačnega in s podporo skokovitega tehničnega napredka, oblikujejo in razvijajo likovno atraktivno in tehnično dovršeno arhitekturo, ki z izbranimi, v večini primerov energetsko potratnimi gradivi in energetsko potratno izvedbo uničuje naravne vire, izključuje zdravo in kakovostno bivanje in briše kulturno raznolikost. V podporo zapisanemu zaključujemo s citatom iz starejšega, a še vedno aktualnega sestavka z

naslovom Resna komična razmišljanja o arhitekturi, ki ga je napisal arhitekt Boris Gaberščik: »Nova hiša stoji v občutljivem okolju dobro oblikovanega trga in v sosedstvu plemenitih hiš. In tudi tu je »moderna arhitektura risalne deske« razvrednotila vrednoto po znanem receptu: »Vzemi ravno streho, 40 m okna a la Bata, nekaj plastike na fasado, da ne bo preveč dolgočasna, skulpturo pri vhodu; mešaj dobro pet minut in jed bo odlično teknila tako projektantu kot državljanu, ki je prisiljen pojedsti poslastico, sicer ostane lačnih ust.« Kaj je s to našo povprečno slovensko arhitekturo? Preveč slabih primerov je v zadnjem času. Pacient je resno bolan« (Gaberščik, 1961). Bolezen je v vmesnem času postala že kronična. Ali je njena ozdravitev sploh še mogoča?

Primere gradnje, ki je zanemarila vsa, za kakovost bivanja potrebna merila, »poznamo v Franciji v približno dvesto velikih naseljih. V večno srečo sodobnikov so jih v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja gradili arhitekti, ki so Le Corbusiera pojmovali kot novega Vitruvija in njegovo Atensko listino kot evangelij. Vendar pa dobra vera in dobri nameni ničesar ne opravičujejo: pot v pekel je tlakovana z njimi« (Arthus - Bertrand, 2002).

Literatura in viri:

- Agenda 21 za Slovenijo (1995). Ljubljana: Umanotera. Slovenska fundacija za trajnostni razvoj.*
- Agenda Habitat (1997). Carigrajska deklaracija. Deklaracija Svetovnega zbora mest in lokalnih uprav. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Urad za prostorsko planiranje.*
- Arthus - Bertrand, Y. (2002). Zemlja. Pogled z neba. Ljubljana: Rocus.*
- Cevc, E. (1966). Slovenska umetnost. Ljubljana: Prešernova družba.*
- Cevc, T., Primožič, I. (1991). Kmečke hiše v Karavankah. Celovec: Založba Drava.*
- Dilly, H., Kemp, W., Sauerlander, W., Warnke, M. (1998). Uvod v umetnostno zgodovino. Ljubljana: Scripta.*
- Deu, Ž. (2001). Stavbarstvo slovenskega podeželja. Ljubljana: Kmečki glas.*
- Deu, Ž. (2004). Prenova stavb na slovenskem podeželju. Ljubljana: Kmečki glas.*
- Drozg, V. (1995). Morfologija vaških naselij. Ljubljana: Inštitut za geografijo: Geographica Slovenica 27.*
- Ravnikar, E. (1950). Kratek oris modernega urbanizma v Sloveniji. Ivanjšek, I. (ur.). Problemi arhitekture in urbanizma LRS (str. 5–26). Ljubljana: Arhitektna sekcija inženirjev in tehnikov LR Slovenije.*
- Fister, P. (1993). Arhitekturne krajine in regije. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Urad za prostorsko planiranje.*
- Fister, P. (1993). Glosar arhitekturne tipologije. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor, Urad za prostorsko planiranje.*
- Gaberšček, B (1961). Resna komična razmišljanja o arhitekturi. Arhitekt, 2/1961*
- Grandinetti, P. (1997). L'architettura di Jože Plečnik. Statura, (3). Benetke: Istituto Universitario do architettura di Venezia.*
- Kajzelj, M. (1997). Bovška hiša. Ljubljana: Debora.*
- Kajzelj, M. (1999). Bovška hiša po velikonočnem potresu. Ljubljana: Debora.*
- Konvencija o varstvu evropskega arhitektonskega bogastva (1992). Ljubljana:Uradni list RS, št. 14–728/92.*
- Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (1992). Ljubljana: Uradni list RS, št. 15–86/92).*
- Košir, F. (2006). K arhitekturi. Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo, Univerze v Ljubljani.*
- Lah, L. (1994). Prenova stavbne dediščine na podeželju – Kras. Novo mesto: Dolenjska založba.*
- Makarovič, G. (1981). Slovenska ljudska umetnost, zgodovina likovne umetnosti na kmetijah. Ljubljana: Državna založba Slovenije.*

- Mlinar, Z., Naglič, M. (2003). *Od trpnega sprejemanja krajevnih danosti k dejavnemu vstopanju v svet*. Naglič, Miha. (ur.). *Žirovski občasnik*, 26. (65–131). Ljubljana: Pegaz International d.o.o.
- Moškon, D. (1992). *Kako graditi lepšo hišo na Slovenskem*. Maribor: Založba Obzorja.
- Mušič, M. (1963). *Arhitektura in čas*. Maribor: Založba Obzorja.
- Mušič, M. (1947). *Obnova slovenske vasi*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Nasveti za gradnjo kmečkih domov (1945). Ljubljana: Sindikalna podružnica ESZDN pri Ministrstvu za kmetijstvo.
- Petrič, M. (200). *Mednarodno pravno varstvo kulturne dediščine. Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine*. Vestnik, št. XVII: Ljubljana: Ministrstvo za kulturo. Uprava RS za kulturno dediščino.
- Planning policy Guidance: Planning and the historic environment (1994) PPG 15. London: HMSO.
- Plut, D. (2004). *Zeleni planet? Ljubljana: Didakta*
- Pogačnik, A. (1992). *Urejanje prostora in varstvo okolja*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992.
- Pozzetto, M. (1997). *Maks Fabiani – vizije prostora*. Kranj: Libra.
- Pitte, J. R. (2002). *Urbane pokrajine, pokrajine urbanosti*. Arthus - Bertrand, Yann (ur). *Zemlja – pogled z neba*. (str. 88–94). Ljubljana: Rocus
- Ravbar, N. (2006). *Ocenjevanje in kartiranje onesnaževalcev kraških vodonosnikov na matičnem Krasu*. *Acta geographica Slovenica*, 46 (2), 182–188.
- Sedej, I. (1980). *Stavbni tipi na Slovenskem. Več avtorjev. Razvoj in urejanje vasi v Sloveniji*. Ljubljana: Urbanistični inštitut SRS.
- Sedej, I. (1985). *Ljudska umetnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1985.
- Sedlar, S. (1961). *Urbanizem na podeželju*. *Arhitekt*, 1/1961
- Tafurui, M. (1992). *Benetke in renesansa*. Ljubljana: Krt.
- Tanizaki, J. (2002). *Hvalnica senci*. Ljubljana: Študentska založba.
- Tatarkiewicz, W. (2000). *Zgodovina šestih pojmov*. Ljubljana: Labirinti.
- Trstenjak, A. (1991). *Za človeka gre*. Maribor: Založba Obzorja.
- Zupančič, B. (1976). *Popotovanja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Prispelo v objavo: 20. april 2007
Sprejeto: 18. maj 2007

doc. dr. Živa Deu

Fakulteta za arhitekturo, Zoisova 12, SI-1000 Ljubljana

E-pošta: ziva.deu@guest.arnes.si